

УДК 336.13

В. І. Чугунов,

доктор філософії, науковий співробітник, Інститут демографії та досліджень якості життя
імені Михайла Птухи, Національної академії наук України

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1292-6612>

DOI: 10.32702/2306-6792.2025.22.148

ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ

V. Chugunov,

Doctor of Philosophy, Researcher, Institute for Demography and Life Quality Research
Mykhailo Ptoukha of the National Academy of Sciences of Ukraine

FORMATION OF LOCAL BUDGETS IN THE SYSTEM OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE TERRITORY

У статті розкрито сутність формування місцевих бюджетів у системі економічного розвитку територій. Важливим підвищення ролі органів місцевого самоврядування у стимулюванні економічного зростання, оптимізації підходів до зміцнення фінансової спроможності місцевих бюджетів та забезпечення місцевого самоврядування достатньою фінансовою базою для виконання покладених повноважень. Визначено, що формування місцевих бюджетів є дієвим інструментом впливу на соціально-економічний розвиток територій. Необхідним є посилення фінансової бази розвитку територій, вдосконалення механізмів регулювання міжбюджетних відносин та впровадження ефективних методів стабілізації системи місцевих бюджетів. Водночас на сучасному етапі економічного розвитку особливо актуальним є поглиблення сутності фінансового забезпечення місцевого самоврядування як вагової складової системи міжбюджетних відносин та вдосконалення механізмів формування місцевих бюджетів. На сучасному етапі трансформацій економіки доцільним є застосування місцевих фінансів як одного з основних інструментів фінансово-економічного регулювання, основним завданням якого є формування збалансованої фінансово-бюджетної політики на рівні місцевого самоврядування. Інституційний розвиток територіальних громад, прозорість фінансово-економічного управління, програмно-цільове планування бюджету, цифровізація фінансових процесів є важливою умовою ефективного використання бюджетних ресурсів. Ефективний розвиток місцевого самоврядування можливий за умови належного функціонування системи фінансового забезпечення, що передбачає використання комплексу методів обґрунтування джерел фінансування, визначення обсягів та структури фінансових ресурсів та їх перетворення на дієві інструменти реалізації стратегічних цілей територіальних громад.

The article reveals the essence of the formation of local budgets in the system of economic development of territories. It is important to increase the role of local governments in stimulating economic growth, optimizing approaches to strengthening the financial capacity of local budgets and providing local self-government with a sufficient financial base to fulfill its powers. It has been determined that the formation of local budgets is an effective tool for influencing the socio-economic development of territories. It is necessary to strengthen the financial base development of territories, improvement of mechanisms for regulating inter-budgetary relations and introduction of effective methods for stabilizing the system of local budgets. At the same time, at the current stage of economic development, deepening the essence of financial support for local self-government as a significant component of the system of intergovernmental relations and improvement of mechanisms for forming local budgets. At the current stage of economic transformations, it is advisable to use local finances as one of the main instruments of financial and economic regulation, the main task of which is the

formation of a balanced financial and budgetary policy at the level of local self-government. The local government budget is a system of economic relations that arise in the process of formation and use of financial resources, base-level budgets play leading role in the financial provision of socio-economic development of administrative-territorial units. Institutional development of territorial communities, transparency of financial and economic management, program-targeted budget planning, digitalization of financial processes are an important condition for the effective use of budget resources. The effective development of local self-government is possible provided that the financial support system functions properly, which involves the use of a complex of methods for justifying sources of financing, determining the volume and structure of financial resources and their transformation into effective tools for implementing the strategic goals of territorial communities.

Ключові слова: бюджет, місцеві бюджети, бюджетний механізм, формування бюджету, економічний розвиток територій.

Key words: budget, local budgets, budgetary mechanism, budget formation, economic development of territories.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливою умовою ефективного використання бюджетних ресурсів територіальних громад є дієвість та прозорість фінансово-економічного управління, програмно-цільове планування бюджету, цифровізація фінансових процесів. Необхідним є розвиток системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування, зокрема врахування запасу бюджетної стійкості, балансу міжбюджетних відносин, фінансування програм соціального та економічного розвитку, зміцнення інвестиційного потенціалу територіальних громад. Доцільним є формування власних надходжень місцевих бюджетів, які є критерієм економічної активності, реалізації збалансованої економічної політики, спрямованої на стабільне економічне зростання територіальних громад, ефективності використання виробничого потенціалу територій. Важливого значення набуває посилення ролі територіальних громад у бюджетному процесі, що підвищує бюджетну результативність та фінансовий контроль за використанням бюджетних коштів. Вирішення відповідних соціально-економічних завдань потребує обґрунтованої політики використання бюджетного потенціалу територій і дієвих заходів зі стимулювання його розвитку. Сприятиме балансуванню соціально-економічних цілей і бюджетних показників, підвищенню обґрунтованості управлінських рішень на місцевому рівні та формуванню

стабільності місцевих бюджетів удосконалення методологічних основ бюджетного планування та прогнозування, орієнтованого на належні результати.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних вчених у сфері розвитку фінансових відносин можна назвати праці Е. Аткінсона, Дж. Б'юкенена, Ш. Бланкарта, Дж. М. Кейнса, В. Нордхауса [2], К. Рау, В. Танзі, П. Самуельсона [2], Дж. Стігліца. Питання бюджетної політики досліджуються у працях вітчизняних вчених: Т. Канєвої [1,8], Т. Заяць [10], С. Качули [3], О. Кириленко, М. Кужелева, І. Лук'яненко, А. Мазаракі, В. Макогон [9], А. Нікітішина, Л. Лисяк, І. Луніної, М. Пасічного [1,8], Ю. Радіонова, Л. Сідельникової, В. Федосова, І. Чугунова [1, 3, 4, 8, 9] та інших.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Основним завданням дослідження є розкриття сутності та удосконалення механізмів формування місцевих бюджетів у системі економічного розвитку територій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Формування місцевих бюджетів є дієвим інструментом впливу на соціально-економічний розвиток територій. Необхідним є посилення фінансової бази розвитку терито-

рій, вдосконалення механізмів регулювання міжбюджетних відносин та впровадження ефективних методів стабілізації системи місцевих бюджетів. Водночас на сучасному етапі економічного розвитку особливо актуальним є поглиблення сутності фінансового забезпечення місцевого самоврядування як вагової складової системи міжбюджетних відносин та вдосконалення механізмів формування місцевих бюджетів. Еволюція суспільства визначає потребу у відповідних інституційних змінах у взаємодії учасників бюджетного процесу. Важливо підвищити роль органів місцевого самоврядування у стимулюванні економічного зростання, оптимізації підходів до зміцнення фінансової спроможності місцевих бюджетів та забезпечення місцевого самоврядування достатньою фінансовою базою для виконання покладених повноважень. Розширення фінансових ресурсів і вирішення відповідних завдань потребує обґрунтованої політики використання бюджетного потенціалу адміністративно-територіальних одиниць і заходів зі стимулювання його зростання. Особливого значення набуває активізація територіальних громад у бюджетному процесі, що підвищує ефективність регулювання та фінансовий контроль за прозорістю і цільовим використанням коштів. Доцільним є удосконалення методологічних основ бюджетного планування та прогнозування, орієнтованого на результати, що сприятиме балансуванню соціально-економічних цілей і бюджетних показників, підвищенню обґрунтованості управлінських рішень на місцевому рівні та формуванню стабільності місцевих бюджетів.

На сучасному етапі трансформацій економіки доцільним є застосування місцевих фінансів як одного з основних інструментів фінансово-економічного регулювання, основним завданням якого є формування збалансованої фінансово-бюджетної політики на рівні місцевого самоврядування. Ефективний розвиток місцевого самоврядування можливий за умови належного функціонування системи фінансового забезпечення, що передбачає використання комплексу методів обґрунтування джерел фінансування, визначення обсягів та структури фінансових ресурсів та їх перетворення на дієві інструменти реалізації стратегічних цілей територіальних громад на основі партнерства приватного та муніципального секторів економіки. Раціональність обсягів і структури до-

ходів та видатків місцевих бюджетів визначає розвиток окремих галузей та економіки території загалом, динаміку соціально-економічного зростання. Виробництво продукції та надання послуг є водночас передумовою та об'єктом системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування, на який спрямовано відтворювальний вплив економічного розвитку. Власні надходження місцевих бюджетів є індикатором стану підприємницької активності, ефективності використання виробничого потенціалу територій, реалізації збалансованої економічної політики, спрямованої на стабільне економічне зростання територіальних громад. Підвищення доходів і фінансової самодостатності місцевих бюджетів можливе при стабільному розвитку промислового та сільськогосподарського виробництва, дієвому соціально-економічному розвитку територій. Важливим є удосконалення системи фінансового забезпечення місцевого самоврядування, зокрема необхідність врахування балансу міжбюджетних відносин, запасу бюджетної стійкості, фінансування програм соціального та економічного розвитку, зміцнення інвестиційного потенціалу територіальних громад [1, 5].

Фінансова спроможність територіальних громад і раціональний розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та органами державного управління забезпечують формування місцевого бюджету як дієвого інструменту економічного розвитку територій. Бюджет місцевого самоврядування являє собою систему економічних відносин, що виникають у процесі формування та використання фондів фінансових ресурсів, бюджети базового рівня відіграють провідну роль у фінансовому забезпеченні соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Раціональний розподіл фінансових ресурсів між державним і місцевими бюджетами, розширення власної дохідної бази місцевих бюджетів через ефективне використання фінансово-податкового потенціалу територій на основі середньострокового планування забезпечує фінансування суспільних потреб, благоустрій та розвиток реального сектору економіки адміністративно-територіальних одиниць. Особливе значення має встановлення взаємозв'язку між стратегічними цілями розвитку місцевого самоврядування та пріоритетами економічного розвитку держави, подальший розвиток програмно-

цільового методу планування бюджетів, упорядкування бюджетних програм та показників результативності, вдосконалення механізмів взаємодії учасників бюджетного процесу, що забезпечує системний підхід до розвитку територіальних громад і ефективне управління місцевими фінансами. Це сприяє вдосконаленню бюджетної політики на місцевому рівні та ефективному використанню бюджетних коштів на основі середньострокового бюджетного прогнозування. Бюджетне регулювання міжбюджетних відносин як сукупність форм і методів управління розподільчими процесами спрямоване на визначення напрямів формування та використання бюджетних коштів, збалансування місцевих бюджетів, посилення фінансового контролю та забезпечення рівного доступу громадян до суспільних благ. Регулювання міжбюджетних відносин впливає на процеси фінансового перерозподілу та реалізується через взаємозв'язок бюджету зі складовими соціально-економічної системи. Ефективність цього регулювання можна оцінити через співвідношення видатків і податкових надходжень зведених бюджетів районів, області, що відображає принципи фіскальної еквівалентності та субсидіарності. Соціальна згуртованість територіальних громад є одним з основних факторів ефективної повоєнної відбудови України. Соціальна згуртованість визначається як рівень взаємної довіри, солідарності, спільної відповідальності та здатності різних груп населення до колективних дій заради спільних цілей. Важливим є вимірювання рівня довіри до інституцій; визначення соціального капіталу та його впливу на стійкість громад; аналіз участі громадян у місцевому врядуванні; інтеграція внутрішньо переміщених осіб та ветеранів; розвиток економічної та цифрової інфраструктури; врахування міжнародного досвіду повоєнного відновлення. Соціальна згуртованість є інтегральною характеристикою, що відображає стан суспільних зв'язків, рівень взаємної довіри та готовність громадян діяти спільно для досягнення суспільно значущих цілей. Після повномасштабного вторгнення понад сім млн громадян стали внутрішньо переміщеними особами, ще близько шести млн виїхали за кордон. Територіальні громади зазнали руйнувань інфраструктури, втратили значну частину економічного потенціалу та людського ресурсу. Водночас територіальні громади стали одними з основних осередків

організації оборони, гуманітарної допомоги, волонтерських ініціатив, прийому та інтеграції переселенців. Зростання локальної активності та взаємодопомоги свідчить про наявність достатньо високого потенціалу соціальної згуртованості, який у післявоєнний період може стати фундаментом відбудови країни [1, 5].

Згуртовані громади мають значні можливості для ефективного відновлення економіки, залучення інвестицій, інтегрування ветеранів та внутрішньо переміщених осіб, соціального забезпечення населення. Станом на початок 2025 року функціонує понад 1400 територіальних громад, близько 30 відсотків з них зазнали суттєвих руйнувань, втратили доступ до основних інфраструктурних об'єктів. Напрями використання фінансових ресурсів місцевих бюджетів визначають пріоритети розвитку територій. Особливо важливим є оптимізація структури видатків і збільшення фінансування капітальних витрат. Механізм державних стандартів якості суспільних послуг забезпечує залежність соціальних пріоритетів від обсягів видатків, підвищує ефективність використання коштів, забезпечує адресність виплат і досягнення цілей. Єдині державні стандарти сприяють прозорому розподілу трансфертів та оптимізації базових дотацій, реверсних платежів, інвестиційних і соціальних субвенцій у структурі доходів базових бюджетів. Інституційний розвиток територіальних громад, прозорість фінансово-економічного управління, програмно-цільове планування бюджету, цифровізація фінансових процесів є важливою умовою ефективного використання бюджетних ресурсів. Управління місцевими фінансами повинно визначати обґрунтоване розмежування фінансових повноважень, середньострокове бюджетне планування, дієве управління місцевим боргом. Соціальна згуртованість територіальних громад є потужним інструментом економічної стабільності та дієвого відновлення економіки країни. Високий рівень довіри, участь громадян у прийнятті рішень, підтримка вразливих груп та прозорість влади створюють середовище, у якому територіальні громади здатні адаптуватися до викликів, ефективно використовувати фінансові ресурси та зберігати єдність. Досвід зарубіжних країн показує, що соціальна згуртованість разом з інфраструктурними, економічними інвестиціями може надати дієвий суспільний результат, країни з високим рівнем довіри та соціального капіталу мають більш стабільний економічний розвиток та кращі показники залучення інвестицій. Згуртовані терито-

ріальні громади швидше впроваджують нові технології та адаптуються до змін економічного середовища, оскільки мають розвинену комунікацію та спільні цінності. Фінансове забезпечення територіальних громад країни формується через складний баланс: децентралізація доходів, насамперед податок з доходів фізичних осіб, централізовані трансферти, зокрема базові та додаткові дотації, адаптивні управлінські фінансово-економічні рішення в умовах воєнного стану [8—10].

Для забезпечення розвитку територіальних громад необхідним є удосконалення механізмів фінансового вирівнювання, реверсних дотацій, посилити фінансову прозорість, інституційну бюджетно-податкову спроможність органів місцевого самоврядування. Фінансова спроможність територіальних громад є вагомим показником сталого розвитку місцевого самоврядування. Бюджетна децентралізація значно розширила доходну базу територіальних громад, передавши їм частку податку на доходи фізичних осіб, податку на майно, єдиного податку, екологічних зборів, що створило умови для підвищення рівня фінансової спроможності місцевого самоврядування. Проте в умовах воєнного стану близько 75 відсотків територіальних громад залежать від державної підтримки, отримання базової дотації для покриття бюджетних видатків. Податкову політику слід розглядати як основний фактор формування доходів, оскільки оптимальне податкове навантаження визначає ефективність міжбюджетного регулювання. Комплексна бюджетно-податкова політика сприяє макроекономічній стабільності, підвищенню конкурентоспроможності територій, зміцненню фінансового потенціалу та рівня фінансового забезпечення місцевого самоврядування. Партисипативне бюджетування є вагомим інструментом залучення громадян до прийняття рішень у сфері місцевих фінансів, основна мета полягає у тому, щоб надати мешканцям можливість визначати пріоритети розвитку територіальної громади та контролювати використання бюджетних коштів. Такий підхід сприяє прозорості, підзвітності місцевого самоврядування громадянам та зміцненню соціальної згуртованості. Партисипативне бюджетування ґрунтується на концепції партисипативної демократії, що передбачає активну участь громадян у процесах управління, інтегрує принципи відкритого врядування, соціальної справедливості та інклюзивності. З позиції фінансової науки партисипативне бюджетування виступає механізмом, який поєднує бюджетний процес і

демократичне врядування, забезпечуючи баланс між ефективністю витрат і суспільними пріоритетами, позитивним в цьому процесі є підвищення довіри до органів місцевого самоврядування, залучення широких верств населення до управління територіальною громадою, реалізація проєктів, що відповідають реальним потребам мешканців. Партисипативне бюджетування територіальних громад є інноваційним механізмом, який оптимізує розподіл бюджетних коштів та формує активне громадянське суспільство, його впровадження сприяє розвитку довіри між владою та населенням, підвищує якість місцевих послуг і забезпечує сталість соціально-економічного розвитку територій.

Фінансова спроможність місцевих бюджетів забезпечує стійкий розвиток територій, що сприяє реалізації фінансово-економічної політики в умовах воєнного стану. Для підвищення ефективності фінансового забезпечення доцільно стимулювати зацікавленість територіальних органів у збільшенні власних надходжень та чітко розмежовувати бюджетні повноваження та відповідальність за принципом субсидіарності. Фінансове забезпечення місцевого самоврядування є важливою складовою системи міжбюджетних відносин і відіграє вагомий роль у соціально-економічному розвитку територій. Фінансові ресурси органів місцевого самоврядування виступають джерелом економічного зростання та якісного задоволення потреб громад, слугують інструментом структурної перебудови економіки та благоустрою територій. Активний розвиток виробничої сфери, ефективне використання бюджетно-податкового та ресурсного потенціалу територій сприяють зростанню фінансової спроможності місцевої влади, забезпеченню формування збалансованих місцевих бюджетів та наявності достатніх власних фінансових ресурсів для виконання покладених повноважень.

ВИСНОВКИ

На сучасному етапі економічних перетворень доцільним є застосування місцевих фінансів як одного з основних інструментів фінансово-економічного регулювання, основним завданням якого є формування збалансованої фінансово-бюджетної політики на рівні місцевого самоврядування. Ефективний розвиток місцевого самоврядування можливий за умови належного функціонування системи фінансового забезпечення, що передбачає використання комплексу методів обґрунтування джерел фінансування, визначення обсягів та

структури фінансових ресурсів та їх перетворення на дієві інструменти реалізації стратегічних цілей територіальних громад. Фінансове забезпечення територіальних громад країни формується через складний баланс: децентралізація доходів, насамперед податок з доходів фізичних осіб, централізовані трансферти. зокрема базові та додаткові дотації, адаптивні управлінські фінансово-економічні рішення в умовах воєнного стану. Для забезпечення економічного розвитку територіальних громад вагомим є удосконалення механізмів фінансового вирівнювання, реверсних дотацій, посилити фінансову прозорість, інституційну бюджетно-податкову спроможність. Фінансова спроможність територіальних громад і раціональний розподіл повноважень між місцевим самоврядуванням та органами державного управління забезпечують формування місцевого бюджету як дієвого інструменту економічного розвитку територій. Бюджет місцевого самоврядування являє собою систему економічних відносин, що виникають у процесі формування та використання фондів фінансових ресурсів, бюджети базового рівня відіграють провідну роль у фінансовому забезпеченні соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Доцільним є подальше узгодження обсягів власних фінансових ресурсів із видатковими повноваженнями місцевого самоврядування.

Література:

1. Бюджетно-податкова політика у системі регулювання економіки: монографія / І.Я. Чугунов, Т.В.Канєва, М.Д.Пасічний та ін.; за заг. ред. І.Я. Чугунова. К.: Глобус-Пресс, 2018. 354 с.
2. Самуельсон Пол Э., Нордхаус Вильям Д. Экономика. 19-е изд.: пер.с англ. М.: Вильямс, 2015. 1360 с.
3. Чугунов І.Я., Качула С.В. Державна фінансова політика забезпечення соціального розвитку суспільства. Вісник КНТЕУ. 2020. № 2. С. 87—98.
4. Чугунов І.Я., Ігнатенко А.Б. Податок з доходів фізичних осіб у системі фінансово-економічного регулювання // Фінанси України. 2006. № 4. С. 3—14.
5. Чугунов В.І. Фінансово-бюджетна політика в умовах суспільно-економічних перетворень. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 20. С. 125—130.
6. Чугунов В.І. Бюджетна політика економічного зростання. Агросвіт. 2022. № 1. С. 88—94.

7. Чугунов В.І. Формування бюджету як інструмент суспільного розвитку. Економіка та держава. 2019. № 12. С. 132—137.

8. Budget policy of social development. Chugunov I., Kaneva T., Pasichnyi M. and other. General editorship Chugunov I. Scientific Route. Tallinn, Estonia. 2018. 348 p.

9. Chugunov I., Makohon V., Titarchuk M., Krykun T. The budget policy of Ukraine under martial law. Public and Municipal Finance. 2023, № 12 (1), pp. 1—11.

10. Zaiats T., Romaniuk S., Kraievska H., Diakonenko O., Sova O. Priority areas for the formation of capable territorial communities in Ukraine. Agricultural and Resource Economics. 2024. Vol. 10, № 1. P. 135—164.

References:

1. Chuhunov, I.Ya. Kanieva, T.V. and Pasichnyi, M.D. (2018), *Biudzhethno-podatкова polityka u systemi rehulivannia ekonomiky: monohrafiia* [Budget and tax policy in the system of economic regulation], Hlobus-Press, Kyiv, Ukraine.
 2. Samuel'son, P.E. and Nordkhaus, V.D. (2015), *Ekonomyka* [Economics], Vyl'iams, Moscow, Russia.
 3. Chuhunov, I.Ya. and Kachula, S.V. (2020), "State financial policy to ensure the social development of society", *Visnyk KNTEU*, vol. 2, pp. 87—98.
 4. Chugunov, I.Y. and Ignatenko, A.B. (2006), "Personal income tax in the system of financial and economic regulation.", *Finansy Ukrainy*, vol. 4. pp. 3—14.
 5. Chuhunov, V.I. (2024), "Financial and budgetary policy in the conditions of socio-economic transformations", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 20. pp. 125—130.
 6. Chugunov, V. (2022), "Budget policy of economic growth", *Agrosvit*, vol. 1, pp. 88—94.
 7. Chugunov, V. (2019), "Budgeting as a tool for social development", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 12, pp. 132—137.
 8. Chugunov, I. Kaneva, T. and Pasichnyi, M. (2018), *Budget policy of social development*, Scientific Route, Tallinn, Estonia.
 9. Chugunov, I. Makohon, V. Titarchuk, M. and Krykun, T. (2023), "The budget policy of Ukraine under martial law", *Public and Municipal Finance*, vol. 12 (1), pp. 1—11.
 10. Zaiats, T. Romaniuk, S. Kraievska, H. Diakonenko, O. and Sova, O. (2024), "Priority areas for the formation of capable territorial communities in Ukraine", *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, vol. 10, no. 1, pp. 135—164.
- Стаття надійшла до редакції 10.11.2025 р.*